

A HOLMI KÖRKÉRDÉSE

Kedves Barátunk,

nyolcvan esztendővel ezelőtt a *Szózat* költőjéről szólva Babits Mihály annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy „nem a föld a haza”, de „*lelkünk földje és otthona – nyelvünk, gondolataink és emlékeink... hogyha a nemzetet így értjük, nem politikának, hanem műveltségnek*”. Éppen ezért folyton visszatérő, gyötrő gondja volt „*a magyar lélek sivatag gyökértelensége, furcsa ingatagsága*”, amelynek ősszerinte „*nemcsak tünete: részben talán oka is az a példátlan közöny, amivel múltjának értékeit elejti, s mindjobban elejti, ahelyett, hogy mindjobban asszimilálni, köztudatba vinni törekedne*”. De nem csak Babits érezte így: Egry József például feljegyezte a naplójába, hogy „*egy nemzetnél nemcsak az a fontos, hogy vannak-e értékei, hanem az is, hogy vannak-e értékeinek megbecsülői*”.

Ez a gond ma is időszerű. S ezért bocsátjuk újtjára körkérdésünket: a kortárs magyar irodalom klasszikusai közül Nagy Lajos, Tersánszky Józsi Jenő, Füst Milán, Kassák Lajos, Déry Tibor, Tamási Áron, Németh László, Illyés Gyula, Vas István, Ottlik Géza, Jékely Zoltán, Weöres Sándor, Mándy Iván, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Nagy László műve *ma* eleven, vitákra ingerlő örökség-e vagy holt irodalomtörténeti érték? Íróársainkat arra kérjük, hogy teljes nyíltsággal és szubjektivitással írják meg szerkesztőségünknek három-négy oldalon (a terjedelem persze nem kötött), hogy megítélésük és tapasztalatuk szerint ki az a felsoroltak közül, akinek az életműve 1998-ban is *jelen van* és hatást gyakorol szellemi életünkben, s kinek a munkásságát fedi a feledés futó pora. Továbbá hogy ki hiányzik, véleményük szerint, ebből a névsorból? Természetesen akinek csak egyetlen vagy néhány írónk mai utóéletéről, illetőleg tetszhaláláról van mondanivalója, az is válaszoljon, mert az ő válasza is közérdeklődésre tarthat számot. S kérjük, fejtse ki azt is, hogy a szóban forgó írók munkásságához való mai szellemi viszonyban milyen okok játszhatnak közre. – A körkérdésünkre beérkező válaszokat abban a reményben közöljük lapunkban, hogy ezáltal is hasznos eszmecsere és vita kereteit teremtyük meg.

Budapest, 1998. március 3.

Domokos Máttyás

Réz Pál

Ma nálunk a nemzetet kizárólag *politikának* és *üzletnek* nézik, nem pedig *műveltségnek*: ügyeink állítólagos képviselői és intézői, akik – emlékezhetünk – a nyolcvanas évek végén és kilencvenes évek elején úton-útfélen idézték nemzeti nagyjainkat: politikusokat, tudósokat, költőket, még a kortársakat is (!). De hamar elkopott az ehhez használható szegényes agyi étkészletük.

A kultúra a *jelenben* nem gyakorolható a reá vágyóknak, ezért elérhetetlen – „nincs hozzá pénz” – a közoktatástól a művészetekig; egy olyan országban nincs, ahol pillanatok alatt épülnek pompás küllemű bankok, székházak, bevásárlócentrumok és egyéb kéjpaloták, de a Nemzet Színházát még közadakozásból sem hozhatták létre a

nemzet mai napszámosai, és előre megjósolhatom, a tetőhöz sem érnek majdan az ácsok, amikor végzetesen „kimerül a rendelkezésre álló keret”. Legfeljebb szétrohad az is, mint a műemlékeink...

Hát ennyit általánosságban, elvontan, ami ugyebár úgy pásszol nekem, mint tehennek a gatyá, le is vetem gyorsan; csak azért kellett bevezetőül, hogy jól felpörgessem magam, ugyanis enélkül egyetlen mondatot sincs kedvem leírni; én némely eszement *mű*-ítész szerint „anekdotizálok” – bár azt sem tudom, mit értenek ezen, mert, kérem, én egyszerűen csak mesélek, mesélgetek, természetesen nem minden kajánság nélkül, mint az igazi mesemondók; tudjátok, gyerekek: én vagyok a *lupus in fabula* – a farkas, aki ott settenkedik a mindenkori *ők* kertje körül, ráadásul, ha nem is báránybőrbe bújva – ezt a műfajt meghagyom nekik –, bohócsipkában; ezt a tréfát még a közelmúlt társulatának vagy csordájának idején kellett kitalálnom, hogy megtűrjenek, így aztán ha nem ajnároztak is, de nem vágtak agyon.

Kezdjük ott, hogy gyerekkorom óta *szenvédélyes* olvasó vagyok. Nekem a körkérdésben felsoroltak legtöbbje nem csupán kor-, hanem lelki társam lett, volt és ma is az; nevelőim, tanítóim. *Kamaszkodásom* idején Rákosi pajtás volt gyarmatunk ügyeletes helytartója, ekkor a névsorban szereplők legtöbbje a „külső sötétségbe” száműzöttként tengette életét, a nevük sem létezett, és ez különösen vonzóvá és szeretetté tette őket szívemnek és elmémnek. Javíthatatlan kedvelője vagyok minden tiltott gyümölcsnek, ezenkívül örökösen felfüggesztett, olykor végrehajtott ítélettel sújtott tiltott határátlépéssel kísérletező és meggyőződéses hitetlen, így aztán Szomorótól Sinka Istvánig összeolvastam mindent. Nem kommunista környezetben éltem, és baráti magánkönyvtárak segítségével, az antikváriumokban és a Parlament könyvtárában dúskáltam égi javakban. Az iskolai tanulmányaimat nemcsak hanyagoltam, hanem *egyesen* kerültem; ennek köszönhetem káprázatos irodalmi (és egyéb) műveltségemet. Mert elolvastam én azért J. V. Dzsugasvili, alias Koba, alias Sztálin TANULMÁNYOK A MATEMATIKÁRÓL című vékonyka, de nagyon szórakoztató művét is. Például...

Két nappal azután, hogy megkaptam a *Holmi* örömmel fogadott körkérdését (idesztova tíz éve ez az első írásom, amit leadok; úgy látszik, én mindig besorolhatatlan, öntörvényű, vagabund, részeges, bujakóros parázna mittudoménmicsoda – ja igen, ráadásul hányavetin „anekdotizáló” –, most, feltehetően aggkori elmeegyenségem következtében, úgyszólván fél lábbal a matrácsírban [ejtsd, politikusom: „matrá-csír” – óind Tao kifejezés, amellyel H. Heine német-zsidó költő párizsi meditatív kéjhancúrját jelölték], tehát most kezdek megrendelésre írni...), nem vesztettem el a fonalat, csak egy pillanatra odadobtam a pamutgombolyagot a cicáknak, hadd játszadozzanak vele... Szóval két nappal azután... megmutattam a levelet a negyvenegy éves István fiamnak, aki legfőbb irodalmi tanácsadóm, ha a legújabb termékekről érdeklődöm, ugyanis örökölte atyja mániático-lexikofágiáját, azt mondja a gyermek merengve – Nagy Lajos... nem olvastam tőle semmit... – Mondom neki, hogy: – Ez jegyez: vakságot; Kirschner szerint: múltad a semmi kútjába hullik, mint a malomkő; Rádus M. szerint: öregasszonyt fogsz talicskán tolni. Erre ő továbbmélázva: – Azt hittem, valami kommunista pártíró... A többit persze hogy ismerem...

Röviden csácsogtam néki Nagy Lajosról, hörgő szelidség mögé rejtett gúnyolódás nélkül, mert tudtam, hogy nem ő tehet róla... Említettem neki a két önéletrajzi regényt: A MENEKÜLŐ EMBER-t és A LÁZADÓ EMBER-t. Biztosan el fogja olvasni, először az egyiket, aztán a másikat, aztán ráharap, és sorra megveszi a többit. Mostanában csövesektől vásárol a bolhapiacra az ötvenes-hatvanas években kiadott remekműve-

ket, amikre az antikváriumok rá sem néznek. Legutóbb kaján mosollyal *átnyújtotta* Broncs-Brujevics EMLÉKEIM LENINRŐL című szép, barna műbőr kötéses könyvét, aranybetűkkel a címlapon. – *Neked* vettem ajándékba negyven forintér'... – Pár szóban elmondtam, hogy a szerző a cári hadsereg hírszerző főnöke volt, az októberi forradalom idején és utána Lenin után a második ember a Népbiztosok Tanácsában, később a Vörös Hadsereg tábornoka, hogy olvastam a nálunk is megjelent emlékiratait, ez a valószínűleg kiváló spion beszerző és bármilyen cél érdekében gátlástalan gazember. Lenin nem választhatott volna jobban... Satóbbi. István már megtartotta volna az ajándékot. De hát ily módon megköszöntem neki azt. Úgyis visszakapja tőlem... Érdekes módon *bibliofágiám* (ez a helyes kifejezés) mellett teljesen idegen tőlem a bibliofília... De ez is más tema legyen... Majd elmondom. Alkalomadtán.

Nagy Lajos... A nálam fiatalabbakhoz szólok, mert a hozzám hasonló korúak bologatnak helyeslőn, hogy helyettük is csevegek, vagy undorodva vicsorognak, mert olyan állatok maradtak, kikupálódott állatkák, amilyenek születtek. ...Amikor a három fiam valamelyikének, esetleg egyszerre kettőnek mesélgetek, olyan áhitattal figyelnek, mintha a segesvári csatáról regélnék: – És akkor Bem tábornok nékem, a segédtszjének sich erzürnend hátraszólt: te csak arra a Petrovitsra pass auf! Nur auf Petrovits...! Du junges Arschloch, wie dieser böse Kerl... – pedig csak arról mesélek, hogyan néztem az országútszéli árokból, amint az ideiglenes szovjet repülőtéren a felszállni sem tudó ruszki gépeket a német Messerschmittek géppuskázták... Óriási narancsszín lángbuborékok... Szélesvásznon, egyenes adásban, mint a tévében... Fiaim ilyenkor Istent látnak bennem... Onnan tudom, hogy olykor packáznak velem, akár az Ószövetségi Úrral az ő választott népe. Ki így, ki úgy: István kedélyesen élcelődik, Andris következetes ökörlogikájával az adatokra kíváncsi, Petya, a legfiatalabb, a benne túltengő érzelmektől féktelen szemét; neki erre is van képzelőereje, ezért fél az élettől, vágyaiban mindig csalódik, mert azokat lerombolják, felgyújtják, vagy csak úgy kifolynak összetartott tenyérben őrzött vízként, ezért gyorsan arcába vágja annak, aki még öntene. Én viszont úgy viselkedem, mint az Úr. Szeszélyesen lesöpöröm őket a földről, tűzesővel, lángtengerrel borítom őket, özönvizet árasztok; mint Ábrahámától Izsákot: szeretteiket kívánom „tanúbizonyosságul”, pókerjátszmára tétként rakom őket, mint Jeremiást a Sátánnal váltott játszmában. – Naná, hogy nyerek. Kegyetlen mókamester vagyok, mert én vagyok az Úr, a te istened, és ne legyenek neked más isteneid, ne imádj és ne tisztelj más isteneket rajtam kívül... Satóbbi.

Íme, ide torkollik az „anekdotizmus”. Öncélú családi krónika lesz belőle...

Lányok, fiúk! Ugye tudjátok, hogy valóban létező fiaimat csak három utánam következő nemzedék jelképének használom?... Ha nem, akkor esélyetek van arra, hogy irodalomíteszek vagy politikusok, milliárdos maffiózok legyetek. Ez se semmi...

Ha értettétek szavaimat, akkor jöhet Nagy Lajos.

„Törvénytelen” gyerek volt – nem ismerte az apját. Ti ismeritek?

Tatárok, törökök, jöttment zsoldosok dugták meg anyáitokat, besenyők, kunok, cigányok, zsidók, németek, ruszkiak. Ilyen volt Nagy Lajos egy olyan világba születve, amelyben csak úr volt és paraszt. Ő nem lehetett egyik sem. Már olyannak lett, mint ti itt, most. Polgár sem lehetett, mert polgár, állampolgár nem létezett. Mint ma... A törvénytelen gyerek tehát itt Pesten mi lehetett más, mint író. Afféle lump fráter... Olvassátok Krúdyt is... Lehetett még birkózó, tenorista. Író akkoriban még rendhagyó voltában is csak az lehetett, aki más aligha lehetett. De hát egy ilyen sefajta ember még íróként is csak akkor kell, ha szólítják (legalább egy körkérdéssel), de hát a felvi-

lágosult *Nyugat*nak minek, hiszen Osvát (nagy név!) szerint a társadalom arcába köpni nem művészet. Jöjjön a *Népszava*... Önéletrajzában panaszkodik Nagy Lajos, hogy a novelláért feleannyit fizetnek, mint a ma már okkal ismeretlen Csizmadia Sándornak. Miért? Szüntelenül ezt keresem most. Na, egyelőre mindegy.

Itt van a Tanácsköztársaság, a proletárdiktatúra, a szabadság! Ezt volt alkalmunk megismerni... Tegnap is, ma is; lesz alkalmunk holnap is? Lesz. Egy nemzet társadalmában ugyanúgy *nem képes* megváltozni, mint a társadalmat alkotó ember; más maszkot ragaszt, más jelmezt ölt, de csak azért, hogy megmaradhasson önmagának. Az elmebeteg a szakorvosok szerint disszimulál, „normálisnak” tettei magát, hogy maradhasson a neki megfelelő állapotában; a hétszilvafás, bocskoros nemes arisztokratát mímel. A dicsőséges Tanácsköztársaságnak kell Gábor Andor, a vidám kuplészerző, de nem kell Kassák vagy N. L. A fehérterror sumákoló Horthy-birodalma (?) mit kezdhetett volna az innen fanyalgó, onnan undorodó Nagy Lajossal? Azzal, aki holmi kávéházi kirakatüvegen keresztül bámulja, hogyan zabál a gazdag ember; bámulja, és közben szinte jóllakik. Ez már elviselhetetlen: én felfalok mindent, és ő lakik jól; zavarjátok el azt az éhenkórászt! Én csak habzsolni akarok, de ő lakik jól a pénzemen.

Ez a Nagy Lajos, a fene egye meg őtet – már elnézést, de kikívánkozik belőlem a szó –, ez miért lát ott is, ahol nem kell odanéznie. (NB.: Akkoriban még nem volt olyan furfingos az uralom, mint manapság: „Nézd, te hülye kisnyugdíjas, hát látod: koldusok ülnek itt minden utcasarkon, »hajléktalannak« becézett csövesek a szeméttartályból étkeznek, hát fogd be a pofád; ne menj az utcára, mert hetven forintodért lefűjnak, megölnék; menetelj a sír felé, és dögölj meg!...”)

Harmincas évek:

József Attila helyett Illyés Gyula megy ki a Szovjetunióba. Hiszen köztudomású, hogy József Attila fasisztoid beállítottságú. N. L. nem „másként” gondolkodó, csak unott „kávéházi író” – ez nem sok vizet fog zavarni. Kimegy, birkózik az Aurora cirkáló díszpinty matrózával, csak úgy, brahiból, legyőzi. Útinaplót írnak mindketten. U. Gy. pukedlizik, és elmondja illedelmesen, hogy: „Itt minten natyon szép, meg fatyok élveketve”, jókat írt, de politikus elme volt. – Nagy Lajos is megírta emlékeit, amelyekben koszosak az utcák, a kávéházak, toprongyosak az emberek... Kodolányi újságjában le kellett állítani a közlést... – Klassz, mi? – kérdezte volna egy börtöntársam. Egy igazi arisztokrata. Ültem én mindenfélékkel. Na de erről is majd máskor... Hosszú lesz még nekem az élet...

Császár István

Nem értékmérő, hogy a mából nézve egy író jelen van-e! Annak idején Babbitstól Németh Lászlóig magasztalták, a *Nyugat* nagy költőivel együtt emlegették Gellért Oskárt, és mára sem tábora, sem olvasója. Viszont halála után Csáth Géza egyáltalán „nem volt jelen”, aztán épp az elmúlt húsz-harminc esztendőben érdekessége kiválgosodott, írói becsülete folyamatosan öregbedik. Bármit állítsunk most, holnapra érvénytelenné válhat. Az ízlés változik, egyes írók maguk is megelőzik korukat, de leginkább a kortársak tudata marad a legjobbak művészete mögött. Egyébként is a nagy tehetségek gyakran az irodalmi divatok partvonalán túl fejlődnek.

A XX. század végére elväsott mind a kritikusok, mind az olvasók foga. Csak a fűszerek ingerlik étvágyukat. Nagy Lajost, a *grisaille*-nak ezt a kitűnő, szürkére szürkével

festő mesterét nem böngészik manapság, nem is emlegetik. Pedig keményen megmunkált naturalizmusa múlhatatlan remekként rajzolta meg a hétköznapiak tragédiáit az EGY DÉLUTÁN A GRÜN-IRODÁBAN lapjain, mint a meghökkentő fordulatokon át zajló történelmet a KOPASZOK ÉS HAJASOK VILÁGHARCÁ-ban: ez utóbbi örök lecke az olyan társadalomnak, mely a földrajzi hosszúság és szélesség e fokán a politikai mikrik több felvonását élte át. „*Nem jó a haragos megvert körül settenkedni, hamar kaphat ő is a nyaka közé, az ember tovább szokta adni, amit ő maga kapott, a gyengébbeknek.*” A TANYAI TÖRTÉNET-ből idézett mondat azt bizonyítja, Nagy Lajos nemcsak gondos fényképezője a világnak, hanem az emberi természet ismerője is. Ha azt mondom, a FARKAS ÉS BÁRÁNY a Phaedrus-mesének találoán korszerűsített példabeszéde, AZ EGYIPTOMI ÍRÓDEÁK, ez a Galilei-estet a hiteles diszletek ellenére minden autokrata társadalom szatirája, akkor nyugodtan állítható, hogy Nagy Lajos naturalizmusa nem szemléletforma, hanem kelléktár, és ha az irodalom elfásult kéjencei mégsem érzékenyek rá, akkor a realista felületnél megragadt szellemi neveltetésünk egyik hazai gyengeségére kell utalnom. Egy régtől elavult oktatási rendszer következtében a könyvek honi befogadónak nincs filozófiai fogékonyságuk, nem eszmélnek a tapasztalatba foglalt átfogóbb jelentésre.

Nagy Lajos negatív utóélete az irodalmi feledés egy másik rugójára is példa. Az emberek nem a műveket olvassák, hanem a szerzőket. Akinek megteremtik a mítoszát, vagy ő maga vállalkozik mutatványos szerepjátszásra, annak a táborának már mindegy, mestermunkáját olvassa-e vagy fércművét. Kosztolányi Ady-bírálatából is Babits egy nézettel értett egyet: az irodalmi bálványimádás kárhoztatásával. Nagy Lajos remeteéletet élt, kedves időtöltése a sakk volt, amely, lévén néma játék, a társas élet kizárására alkalmas, így a barátok, hívek visszhangzó kara sem tömörülhetett köré. Nem kevésbé igaz, hogy érdes természetének sem támadtak rajongói. Ünnepelet írók haláluk után mennyországukból törvényszerűen kerülnek a purgatóriumba, melynek magyar neve tudvalevően tisztító tűz, ám Nagy Lajos sosem élvezte az irodalmi élet mennyországát.

Kassák utóélete sarkalatos ellentéte az övének. Napjainkban is hivatkozási alap. Hiába akadtak érdemes tanítványai, maguk is legalább egy-két pompás mű szerzői, mint például Barta Sándor, Kassák volt és maradt minden irodalmi lázadás zászlaja, minden új magyar irodalmi formateremtés greenwichi délköre. Az önéletrajzi fogantatású, novellisztikus költemények máig fölül nem múlt őse A LÓ MEGHAL A MADARAK KIREPÜLNEK, mint ahogy a hétköznapi élethelyzetek költészeté emelésének is ő az úttörője. (Ady alkalmi versei és a háborúellenes Babits lírája inkább történelmi feddéssek.) Mintha az izmusoktól elszakadt, bár mindvégig szürrealisztikusan játékos Illyés fiataalkori, önéletrajzi tárgyú verseiben az emberi kapcsolatok természetét kinagyító gesztust is fűzné szál Kassák poémájához. (IFJÚSÁG, illetve NIZSNIJ, ÓDA EURÓPÁHOZ.) Ha pedig Kassák fejlődésregényét, az EGY EMBER ÉLETÉ-t úgy fogjuk föl, mint önéletrajzi költeménye időben kiteljesített, ugyanakkor a szilaj expresszionista képektől, dadaista indulatkitörésektől megtisztított, fokozottabban a közösségi életre irányított vizsgálatát, ez a mű is mintának látszik más alkatú és ízlésű tehetségek kezén, mint amilyen a HUNOK PÁRISBAN, a BEATRICE APRÓDJAI szerzője vagy a memoáriró Vas István.

Kassák arra is adott példát, hogy a költő néhány jellemző vívmányát, stílusjegyet megtartva miként hajthat végre saját életművében úgynevezett paradigmaváltást. Időskori költészetét tévesen minősítik klasszicizálásnak. A Nyugat-barátok irodalmi szalonjában ő maga fejtette ki 1932 novemberében: ha az izmusok nem tudtak is to-

vábbfejlődni, az új művészetet – eszközeivé válván – igencsak gazdagították. Stílusa valóban egyszerűsödött, de nemritkán szólt később is irányváltoztató dikcióval, a dadaista szóismétlést kompozíciós elvvé változtatta, az avantgarde oximoronjait hol mint a természet szélsőségeit jeleníti meg (ÉJSZAKAI BOLYONGÁS), hol mint jellemző élethelyzetet nyilvánítja ki: „*Mozgok örökké / és mégis / helyemen vagyok / az örségen*” (NAPJAIM ÉVEIM); az ellentéteknek a századelőn gyakori együttélését természettudományosan igaz jelenségekben láttatta: „*Ó jaj jaj / ó jaj jaj / fekete ez a rózsaszín / ez a fehér is fekete / kiköp felém a halász / ne érints meg / te is feketére válsz.*” (TINTAHAL.) Talán nem tanítónak, hanem elődnek kell tisztelnünk, ha arra gondolunk, hogyan mentette át Kálnoky a személyes tragikum önkínzó liderességét Homálynoky Szaniszló kalandjainak groteszk versnovelláiba, vagy Tandori a koan-versek racionalizált misztikumából hogyan lépett előbb avantgarde struktúrákba, majd a nyelvi dekonstrukció végtelenített poétikájába, akkor ezt úgy értelmezhetjük, hogy tették ezt mindketten a hatás legcsekélyebb valóságos ténye nélkül a történeti leszámolás nagyobb dicsőségére.

De Kassák a konstruktivista festő múzeumának, évről évre rendszeres kiállításainak tiszteletadásával elevenen tartja teljes személyiségét. A festőből mindig visszasugárzik valami gondolatébresztő eljárás költeményeire, költészetében pedig rendre-másra fölismernék a konstruktivista gondolkodás szerkesztőelvét. A két társművészet élvezői a kölcsönös mentális vérátömlesztésben igazi, élő kortársuknak érezhetik Kassákat.

Mostohább sorsra vall Jékely napjainkbeli visszhangtalansága. Hogy lelkesedett már a kezdő költőért Szerb Antal, és mennyire magával ragadott engem is hajdan alig huszonhárom éves fővel írt csodája, A MAROSSZENTIMREI TEMPLOMBAN: a romló istenházában a fogyatkozó gyülekezet rendületlen zoltáréneklése, hűség a múlthoz, és a kórust erősítve igazságtevőnek a tizenkettedik énekes, maga az Úr. A kiszabott felteteleken fölülemelkedő, a sors határait ostromló ember elégikus dicsőítése! Számos ehhez mérhető verset írt ifjúkorában, a háború után újabb hullámhegy: a FUTBALLISTÁK, a MADÁR-APOKALIPSZIS, a GÜL BABA FÜRDŐJÉHEZ, aztán a személyi kultusz időszakában született remekművei következtek, a DADOGÁSOK EGY SZÍVHEZ, AZ UTOLSÓ SZÓ KERESÉSE, a hősiesen vállalt halandó lét emelkedett gyászbeszéde és a történelmi időszak béklyózta társadalomé. És most megrökönyödve, elkeseredve hallom, süldő egyetemisták vonakodnak dolgozatot írni róla! Igaz, akadnak kevésbé sikertült versei is, és igaz, tehertételük az érzelmek túlcordulása. A fiatalokat alighanem romantikája riasztja, amelynek azonban csak vivőanyaga egy kiábrándult nemzedék szemében elítélendően fölfokozott érzelm. Ám a romantika, Vörösmartyé, és, igen, Jékelyé az a szemlélet- és magatartásforma, mely, lévén önkívület, túlel önmagunkon a fenségeshez, az emberi idő végső kérdéseire. AZ UTOLSÓ SZÓ KERESÉSE első olvasata szerint bolygónk seregszemléje kozmikus katasztrófa után; mi, akik ezt az 1950-ben írt költeményt születéséhez közeli időpontban ismertük meg, a diktatúra rombolásának és a zord körülmények közti élet abszurd, hősi dacának értettük. Feltörekvő nemzedékek a szövegben nyilván kevésbé érzékelik a tragikus korfestést, viszont a beszédes, röpké életképek, sztoikus tirádák, képtelen, bár érzékletes költői képek együttesét a História kudarcában is héroszi helytállás remekében a többszólamú költői mítosz „párizsi” mértékénét értelmezhetik. Ami pedig a mestermunkák és súlytalanabb versek lát-szólagos ellentétét illeti, az irodalomról gondolkodóknak arra a tévhitére vet fényt, mely az alkotást akadálylovaglásnak mutatja: a hibapontok levonásával nagyszerű versek varázsát borítják homályba.

Az irodalomtörténet porában kotorászva íme *happy ending*ül egy kései, nem fakuló diadal, Füst Miláné. Egyik vagy másik színművét minden második évben műsorára

tízi valamelyik fővárosi vagy vidéki színház, de kutatói sem lankadnak. Egy „több lábbon álló” írói életmű azért szerencsés, mert ha elhanyagolják egyik műnemét, egy másik az egészre vonzza a figyelmet. Füst Milán becsülésének persze aranyfedezete a költészete, ez pedig különösségének, fantasztikumának köszönheti sosem túl népes, ám kifogyhatatlan rajongóit. Régóta úgy olvasom, mint egy másik EZEREGYÉJSZAKA férfi mesélőjét, egzotikus alakok szokatlan gesztusainak, olykor természetfölötti helyzeteknek, másszor színes kalandjainak révült igricét. A fantasztikum a lélek fontos szükségletét elégíti ki: olykor a csodára nyit ablakot, olykor a lehetséges szemhatárát bővíti. Mivel Füst évtizedeken át a fantasztikum úgyszólván magányos hazai helytartója volt, és ez áll szépprózájára is, a szellem vashiányára csak ő adhatott gyógyszert, s minthogy minden műnemére érvényes poétikája modell jelentett, a fantasztikumra éhes magyar tollforgatók az ő iskolájába jártak. A méltánytalanul agyonhallgatott Pásztor Béla lírájában itt-ott Füst Milán szellemujjára ismerünk, és ha jelen időnk párját ritkító regényének, a SINISTRÁ-nak legalább távoli rokonát keresem itthon, elsősorban Füst Milánra gondolok, ezúttal is a hatás árnyéka nélkül. Mintegy zárójelben: nehogy Bodor Ádámra is a számon kívül maradtak leplét terítse végképp a Hivatal, mert aztán az ő perújrafelvételéért is harcolhat a következő nemzedék.

Az utókor zord bíró. A tankönyvekben félmondatnyi elzárásra ítélte Gyöngyösit, de kérdem, jut-e ennyi hely Tompának, és a következő gyanúsított alkalmasint Juhász Gyula. Kosztolányi ötlik eszembe, aki az *utókort* a *futó porral* rímeltette. De még a sivatagban is teszik dolgukat élőlények, mert ez a program van génjeikbe rejtve.

Rába György

Jut-e írói által a világ – helybe legalább?

Irodalomról írni – komolyabb dolog, semhogy idézeteken kívül bármi egyébre lehetne bízni. Mégis, magam itt...

Nem akarom idézetekre bízni.

A kérdés konkrétumai:

vannak értékek, vannak-e megbecsülők. A japán szemlélet más. Most fordítgatom A. Koestler Japán-könyvét, s klasszikus alapállást fogalmaz a szerző: a nő dráma igazi hatása a befogadón múlik. Ő adja hozzá „azt”.

A költészet nem ily dráma. Elhanyagolások-elhanyagolódások, lehanyagolások és lappangások máról holnapra véget érhetnek egyetlen megértő, rajongó, felfedező jóvoltából.

A kincs itt mindig megvan, sosem kell okvetlenül érvényesülnie; nem „produkción”. A költészet elemi eszköz, ősrégi eszköz, egyetlen találatra vívott párbajtőrkuzdelem, legrövidebb út két pont közt, sőt, ha úgy akarjuk, akár „egy pont *közt*”.

Hallottam már Tóth Árpád nevét úgy említeni, mint hasonlatot a „kisebbfajta abszolút nagyság”-ra. Aki mondta, ma nem látszik a legelevenebben ható magyar költőnek, emlékiratai főleg feledés felé merülnek; úgy érzem, fordításai tartják őt ma jogosan a – jó értelemben vett – klasszikusok között. De hogy Vas István aktuális értékei hogyan hatnak, tanítványait kellene megkérdezni. Magam Nemes Nagy Ágnes és Ottlik Géza tanítványa voltam, az ő tanulságaik nekem sosem lesznek felülmúlhatók. Legföljebb „egyenlők közt az elsők” maradnak ők mindig.

Csak a háború utáni halottak dolgára reflektálok itt. Füst Milánra és Kassák Lajosra ugyanazt mondhatom, amit Vasra. Akik tanítványaik voltak, őket kérdezzük. S ezzel máris rátaláltunk a hatás kérdésének hiteles megítélésére.

Mondok két példát. Nemes Nagy Ágnestől „a lovak és az angyalok”. Londoni tartózkodásaim egyikét etalonnak éreztem a magam számára. Életrajzi-filmeztünk, magyar szövegeket fordítottam németre, emellett lóversenyjátékkal és csatangolással foglalkoztam. A film és a fordítás ügye is: csalódás egyelőre. De legközelebb nyere-ményemet meghatszoroztam. Maradtak a lovak – az etalomból –, s hogy az angyalok mik? A csavargás, közben a gondolkodás élőimen és holtaimon, magamon, a tiszta semmin?

Nemes Nagy Ágnes hihetetlen hatása nálam: „Lovakról és angyalokról pedig igenis hallani akarok, mert nem biztos, hogy vannak. (Könyves Kálmán nyomán.)”

Ottlik halhatatlan példabeszéde: miért kellene bármit is „csinálni” az életben? Mondja Halász Petár. Pedig én tényleg folyton tevékenykedni látszom. Mégis úgy hatott rám Ottlik, hogy így fogalmaztam a minap: „Mennyire élvezhettem, hogy csinálnom lehetett, ha most így élvezem, hogy nem kell csinálnom.”

A névsorba belevennem okvetlenül Kálnoky Lászlót. Lehetetlen, hogy SZANATÓRI-UMI ELÉGIA című verse alapos olvasás, némi „affinitás” után ne lenne elemi példa, segítő gyönyörűség, „belehalás”.

Tersánszky Józsi Jenő és Nagy Lajos munkáit kevésbé ismerem. Hogy kikre hatnak és miért: marad a „Vas-alapkérdés”. Kosztolányi mondta: futók között titokzatos megállók a halottak, lassú hálók mindenféle vizekben. Déry Tibornak most fordítottam német nyelven megélhetésért írt tárcanovelláit, elbűvölő élmény volt, oázis a sivatagban. De hogy Déry nagyregényei? Nem tudom.

Weöres Sándor az egyik legnagyobb igaztalanul feledettünk ma. Holott nem lehetne költőnek az ő költészete nélkül – annak tudata nélkül – léteznie, élnie. Nincs is az.

Jékely Zoltán olyan úrt hagyott maga után még életében, hogy megkönnyítette munkásságának félig feledését. A legnagyobb csodaszavúak egyike liránkban. Nélküle sem lehet élni. Már megértem azt, amin egykor csodálkoztam: hogyan lehetett Weöressel közös estje.

Németh László, Tamási Áron műveivel én sosem nagyon foglalkoztam. Illyés alapélményem volt egy időben – „a nyelv” –, de hogy ez miképp maradandó és elemi, nem dönteném el. Mindenesetre összeegyeztethetetlen a számomra Pilinszky János kataritikus, kataklizmatikus, örökre fölény magasodó példájával, főleg Pilinszky pályájának 1958-ig terjedő szakaszával. Ahol a „fasizmus-versek” stilizációja is elfogadható. A későbbiekből a VAN GOGH IMÁJA s pár sor még.

Szép Ernőről, szent emberemről, akit T. S. Eliot és Kafka mellé helyezek, nem kell mit mondanom. Nélküle lélegzetet venni sem tudna a gondolat bennem, a szív, ami van. De hát Szép Ernőt kicsit „az én kedvemért is” fogadták el. Szégyen! Ha ez így van, hát azt kell éreznem: semmit sem tehettem érte.

Nyolcéves korom óta író szeretnék lenni, prózát előbb írtam, mint verset, mégis a költészeti iskolázottságom volt eredendőbb, az jött korábban. Igaz, Mándy a legnagyobb magyar költők egyike. Miközben novellistiként is felülmúlhatatlan; én egy díjátadáskor Dmitrij, Aljosa Karamazov osztva kettővel: kezét csókoltam neki. Szóval, én költészetem nőttem fel, elemi adatokként a világról ma is versek jönnek elő tudatom és tudattalanom ernyőjén. Költő-halottak, prózairó-halottak nekem nem halottak, hanem élők.

Nyugtalan lennék mindazonáltal, ha nem fűzném hozzá – mihez is – még a következőket: sok magyarra fordított vers is „magyar vers” már.

Nagy László néhány feledhetetlen versszakát betéve őrzi emlékezetem. Hanyatlott-e az ő aktualitása, azok a megmondhatói megint csak, akiknek körében ez megtörténhetett.

Örkény Istvánt, Kormos Istvánt én a listából ki nem feledném. Akikre rákérdeznék így, közölük. S hol maradt Kellér Andor?

Erdély Miklós igenis a magyar írásosság jelentős alkotója. Füst Milán vastag *tanulmánykötete* akár „szigetre-az-egy” könyv lehetne; sokan a spanyolviaszt találják fel ma (általános tünet!), akik őt *emínnen* nem ismerik. Más ez, mint hogy „magamnak ajánlom”: olvassak több Krúdyt, Tersánszkyt. Dsidám, Nadányim megvan.

Sem ajánlgatni nem lehet így, sem az nem jó, ha egy író, költő aktualitása az utánzottságában áll.

Az *ÉS* „Visszanéző” rovatában majdnem Vas István, Jékely Zoltán vagy Kosztolányi Dezső versei közül választottam. Jószerén közkívánatra maradt Szép Ernő „az én ügyem”. (Amazt a hármat: könyvembe merészelttem iktatni így.)

Szép Ernő prózáját nem ajánlhatom olyanoknak, akiknek más a vonzódása. Sokunknak mindennapi kenyér. Szó sem lehet róla, persze, hogy az ő olykor „slampetos” modorát bárki utánozhatná. De a látszólagos germanizmusai: nem azok! Óriási vívmányok.

Viszont a szépernőséghez, jékelyzoltánsághoz: egy szál Szép Ernő kellett, pontosan az a Jékely Zoltán kellett e világon.

Irdatlan baja a magyar irodalmi közfelfogásnak az egyenletesség, a műves pontosság igénye. Helytelen. Kifütyülték azt a Derby-győztes és még két csúcversenygyőztes Lamtarra nevű lovat (illetve tulajdonosát) Angliában, aki (akik így) négy győzelemmel veretlen vonultak vissza (tenyésztésbe). De a ló nem jó hasonlat. Az író, ha ereje hanyatlik, nem vonható „tenyésztésbe”.

S nekem sem „a ló” a halhatatlan játékom, hanem az otthoni hatvancsapatos, huszonhét éve a feleségemmel játszott három kártyabajnoki liga. Meg aztán: az irodalom hozhat hasonlatokat, de az irodalomra nem lehet hasonlatokat hozni.

Az „egyenletességről” még: számos ló szakújságbeli (*Times*-mértű lapok) eredménylistáján ilyen sorozatok állnak: 007651/224311111/0065420114567/1111678400/00056141301/254698375/1. A ferde vonal az évad végét jelzi. Most akkor tessék megmondani, az épp aktuális március 6-i futamban ez az idén egy győzelemmel álló ló miért nyer a hatos győzelmi sorozatú ellen? Nem csalás.

Semmiképp sem térek el a tárgytól, ha „háború előtt meghalt” írókat idesorolok hetes öröklistánba.

Költészet: JÓZSEF ATTILA – SZÉP ERNŐ – PILINSZKY János – WEÖRES Sándor – Jékely Zoltán – Nemes Nagy Ágnes – ????????

Próza: SZÉP ERNŐ – KOSZTOLÁNYI Dezső – OTTLIK Géza – MÁNDY Iván – Füst Milán – Hunyady Sándor – ????????

De a huszadik század csudalénye nekem: aki megírta a maga idején, ki hogyan ír. K A R I N T H Y F R I G Y E S. Tőle az evidenciahumorunk, nyelvünket senki nála jobban ki nem „aknáztá”. Vele csak Szép Ernő és Kosztolányi Dezső egyenrangú ebben. Úgy értem: nyelvünk három nagy halottja e században.

A legnagyobbak sorába Móricz és Babits illhet nálam a hetes listára. Eleve viszolyogtató minden lista. Az olvasás: csendes, esetleges-törvényszerű élmény, találkozás.

És mert ilyen – remek! – körkérdések érik a holtakat, Nemes Nagy Ágnessel mondom: „nem akarok meghalni, nem”. Maradjon ám nekem a gyötrelmes racionalizmus és a még vesztebb ügy, az „angyalok”. Az én életemben minden az írásért volt. Ezért kínos, ha nem csodálhatok egyképp minden író.

S csak látszólag messze kívül a körkérdés négyyszögén:

Adyt, Tóth Árpádot, Radnótit azért nem akartam említeni, mert annyian mások kimaradtak még. Egy megfontolandó tény: Ottlik Géza mintha a bridsfeladványok világába vonult volna vissza, a hűvös, örökkévaló dolgok közé. (Nem vagyok elfogult ottlikista, e könyvét meg sem vettem még.) De – ha Erdély Miklós példáját veszem – az irodalom határai igenis kitolódtak, nem maradnak meg az írott szó (s főleg nem „formatökélye”) kereteiben. Illés Endre idézi Kosztolányit Kazinczyról: életét összetévesztette az irodalommal, és fordítva. Nincs mit összetéveszteni. Weöres: legszebb alkotás a séta, bár a földön nem hagy jelet, hanem a piramis rossz tréfa a maga ezredév-tengéseivel. Tartalmilag idéztem. Ennyit a tartalom és a forma kérdéseiről. Holott persze hogy sírok tízezer gyönyörű megfogalmazáson. De amit elmondani nem bírok, egy-egy „azt a londoni lódelutánomat”, a hajnali Lánchidat stb., azt – siratom. Ottlik a HAJNALI HÁZTETŐK-ben ezt a „miért is kéne” csinálni valamit e világon Halász Petár-i kérdésével szentül mondta el. Minden az írásért van az írónak, de az írásból majdnem minden érdemleges dolog kimarad, marad „maga az írás”, a könyörtelen.

Miért kellene örülnünk, ha egy Könyörtelen Istenség bármelyik halott írónk jóvótábjából „hat”? Megpróbálni egyedül azt érdemes, ami még senkinek sem sikerült. (Úgyse fog soha.)

(És ne abszolutizáljuk, határvonásnak se fogadjuk el a nyomorult háborút. Nemes Nagy Ágnes mondta: ha József Attila, Babits, Kosztolányi stb. nem halnak meg „akkor”, hát nem grasszáltak volna – ??? td – úgy, akik aztán. Valamint: Wols, a festő, aki Hitlerék elől menekült el: „az ilyképp-győztes háború nem teremtett semmivel sem jobb világot”. Na, tessék.)

Tandori Dezső

Tisztelt Szerkesztőség,

attól tartok, túl sok okosat nem tudok mondani „nyolcvan esztendővel ezelőtt...” kezdetű körkérdésükre. Nem igazán látom, mi köti össze a második bekezdésben felsorolt személyeket, azon túlmenően, hogy mindannyian a magyar irodalom kiváló személyiségei, s hogy egy ideje nincsenek közöttünk. De hát ez már csak így van, az ember – legalábbis testében – halandó, még a magyar irodalomban is. (És akkor ide lehetne írni még jó néhány nevet, Márai Sándortól Csorba Győzőig és Szilágyi Domokostól Székely Jánosig.)

A magam részéről a felsoroltakat nagyra becsülöm (persze mindenkit másképp és másért), műveiket olvastam, s amíg élek, nem fogja beborítani őket a feledés futó pora. (Különben miért futó?)

Abba a kérdésbe viszont nem szeretnék belebonyolódni, hogy a felsoroltak közül melyikük életmű-recepciójával van gond és melyikükével nincs. Mindegyikükével van, és ez így van rendjén. (Csak zárójelben, példaképpen: Tamási Áronról tavaly je-

lent meg egy tanulmánykötet, amely radikálisan – vagyis elemző érvekre támaszkodva – újjáértelmezi Tamási egész drámai életművét.) A magyar irodalom kanonizációs folyamata egészében véve problematikus, s a Szerkesztőség körkérdése szerintem ennek a problémakörnek egy kimetszett szelete. Azt viszont, hogy a felsorolt szerzők életműve így vagy úgy részévé vált vagy válik a kánonnak, többek között épp a kérdés tartalma és irányultsága jelzi.

Amúgy pedig az emberöltők múlásának bölcsességére vagyunk kénytelenek hagyatkozni. Ami nem azonos az oly gyakran emlegetett imaginárius utókorral.

Szíves üdvözzellet:

Márton László

Lázár René Sándor

TUNISZI ELÉGIA

Július, súlyos sugarakkal áldott
Évszakom! Forró remegés a vérben,
Részegült fények, rohanás a sziklás
Korzika partján!

Mert pazarló vad szerelembe szökkent
Szívem üldöz, hajt, s odahagyva mindent
Tengeren hajszol, tovahordoz ájult
Déli vidékre,

Szárd vizek hátán le Szicíliaába,
Agrigentótól heves Afrikáig...
Barna Karthágó romos alkonyában
Máglya, halotti

Tűz a lelkem: vágy harapódzik, éget
Rejtező lánggal, amiként Didót is...
Pusztulok lassan parazsán pun éjnek,
Kék Tuniszomban,

Lázasan, berber sivatag szegélyén,
Hol tevék bögnek, karaván sűrűg szét,
S nincs menekvés, tán soha sincs, Sorellám,
Tőled, örökre!

Marsala – Tunisz – Kairuán, 1878 júliusában